

Základní pojmy probírané na kurzu (vodítka k přípravě na zkoušku)

(kromě látky probírané v hodinách budou součástí textu i vybrané otázky k četbě teoretických článků – viz odpovědníky v ISu)

definice literatury: pragmatická, deskriptivní, normativní definice (1. fikcionalita
2. dodržování estetických formálních principů, 3. literární svoboda, 4. polysémie)
dělení literární vědy

Literární druhy a žánry

žánrový kód

dichotomické: próza a poezie či fikce a díkce

trichotomické (klasické, nejrozšířenější): **lyrika, epika, drama**, někdy doplňováno o literaturu didaktickou, někdy bývá za svébytný druh považován mýtus. „Klasická triáda“ – z pohledu obsahu.

nebo tzv. novodobá triáda: poezie, próza, drama – z pohledu formy a literární techniky
divergentní vs. konvergentní tendence ve vývoji žánrů

hybridizace

žánrové oblasti (literární subsystémy)

Drama

žánry

dramatické jednoty: místa, času, děje

klasická kompozice dramatu: expozice, kolize, krize, peripetie, katastrofa

Styl

jazykověda (funkční styly) vs. literární věda (nadindividuální, individuální, textový atd.)

Kompozice literárního díla

fabule x syžet (story x plot, histoire x discourse)

kompoziční principy (kauzalita, tektonika)

Próza

Významová stavba literárního díla

motiv vs. téma

děj (fantastická, realistická, oslabená motivace)

prostředí

postava (přímá vs. nepřímá charakteristika, pásmo postav vs. pásmo vypravěče, typy řeči)

Vypravěč

homodiegetický – součást vyprávěného světa

heterodiegetický – mimo vyprávěný svět

autodiegetický – vypravěč = hlavní hrdina

extradiegetická (vypravěč není součástí textu, rovina mimo text) vs. intradiegetická rovina (přítomna uvnitř díla – rámcová vyprávění typu Šehrezáda – je intradiegetická, ale

heterodiegetická v příbězích, které vypráví)

autorský – vševědoucí

personální – omezen sémantickým aspektem jedné z postav, s jejíž perspektivou se vypravěč ztotožňuje (ale er-forma)

přímý – postava

„oko kamery“ – pouze vnější projevy postav

publikum (skutečné, autorské, narativní, ideální narativní)

Poezie

Základní prozódické systémy (časoměrný, tónický, sylabický, sylabotónický, bezrozměrný, volný verš)

teze x arze, stopa (jamb, trochej, daktyl, anapest, spondej), strofa, diereze, cézura, enjambment

Rým – hromadění shodných vokálu a konsonantů na konci veršů či poloveršů.

Homoioteleuton – předstupeň rýmu, opakování koncových slabik vět, syntaktických celků, zvláštní případ homioptoton (srov. gramatický rým – dcerám, kočkám, omáčkám)

Figury: aliterace, paronomázie (parecheze), polyptoton, homioptoton, epizeuxis, anafora, epifora, epanastrofa, paralelismus, antiteze, chiasmus, pleonasmus, tautologie, amplifikace gradace), figury syntaktické (enallagé, hyperbaton asyndeton, polysyndeton, parenteze, hendiadys, zeugma, elipsa

Tropy: metafora, personifikace, synestézie, metonymie, synekdocha, hyperbola, litotes, eufemismus, ironie

Symbol

Epiteton

Směry a školy

Pozitivismus

Od pol. 19. stol. kult exaktních a přírodních věd, aplikace jejich metod na vědu o literatuře. Předmětem vědeckého poznání jsou jen pozorovatelné věci.

Odvozování literárních textů z faktorů, které je podmiňují. Hlavní důraz tedy na poznání života autorů a studium pramenů. Bezprostřední podmíněný vztah mezi spisovatelovým životem a dílem.

Metoda sociologická: Literární dílo je společenský fakt determinovaný třemi základními příčinami: rasou (vrozená fyziologie a dědičné sklony), prostředím (přírodním a sociálním) a momentem (situace, v níž dílo vzniklo, souvislost s předchozími díly).

Metoda biologická: aplikuje na literaturu hlediska přírodních věd (Darwinova teorie vývoje druhů), literární dílo nebo vývoj jednotlivých žánrů jako analogie živého organismu

Genealogická metoda – genetické a evoluční hledisko v sledování a objasňování souvislostí literárního díla s jinými uměleckými díly, „vlivologie“

Geografická metoda: pojetí literárního díla jako specifického produktu jisté země či zeměpisné oblasti

Z pozitivismu vychází i biografická metoda (biografismus), která se zakládá na přesvědčení, že hlavním a rozhodujícím momentem tvorby i literárního díla je osobnost a život autorův.

Ruský formalismus

10. – 20. léta 20. stol.

Propojení lingvistiky a literární vědy – lingvistická poetika. Vliv lingvistického strukturalismu Ferdinanda de Saussura

Opomíjení mimoliterárních faktorů (sociálně-historický kontext)

Základní materiál umělecké literatury: slovo, zkoumá možnosti jeho aktualizovaného využití v díle.

Zkoumali poetický jazyk, nikoli jednotlivá literární díla. Snažili se popsat strukturní zákonitosti, které považovali za základ literárnosti textů

hlavní předměty výzkumu: zvuk, rytmus, stavba verše

přínos v poetice, versologii, teorii prózy, genologii, folkloristice

Nebezpečí: vzdalování se samotné podstatě literatury jako umění

Marxistická literární teorie

Více rozdílných teoretických proudů.

Literatura je tzv. oblastí nadstavby, jak úzká je spojitost mezi základnou (zajištění materiálních základů existence) a nadstavbou (literaturou), tedy jak bezprostřední je vliv základny na nadstavbu a jak silné je zpětné působení nadstavby na základnu. Úloha ideologie v tomto vztahu.

Na různé, především západní (v opozici k literární teorii v bývalém sovětském bloku) marxistické proudy mají vliv další koncepce, jako např. strukturalismus a psychoanalýza, např. Terry Eagleton.

Strukturalismus

Metoda vycházející z předpokladu, že umělecké dílo je strukturní celek, jenž je více než pouhý součet jeho prvků, neboť je řízen vlastním vnitřním řádem.

Vznik ve 20. letech v Praze, navazuje částečně na ruský formalismus, ale především inspirován Ferdinandem de Saussurem. Je to tedy další ze škol propojujících lingvistiku s literární vědou.

langue – jazykový systém x parole – jazyk aktualizovaný v konkrétním mluvním aktu. jazykový znak se skládá ze dvou částí, které jsou spolu konvenčně propojené: obsahová rovina: signifié – označované: představa či pojem a výrazová rovina: zvuková podoba, označující, signifiant

Literární dílo jako znak. Stejně jako jednotlivé slovo je znak – jeho povaha a hodnota nevyplývá z jeho vztahu ke skutečnosti, ale z jeho postavení v mechanismu vztahů jazykového systému, jazykové struktury. Emancipace a autonomizace znaku.

Stejně tak literární dílo je autonomní znakový útvar, který nemá být chápán jako výraz osobnosti autora ani jako obraz mimoliterární skutečnosti – proti pozitivistickému biografismu a stejně tak proti marxistické literární teorii.

Dá se označit za změnu orientace: od diachronního zkoumání k synchronnímu.

Abstrahování od individuálnosti, jedinečnosti a nahodilosti, které nelze systematizovat. Dílocentricky orientovaná teorie – v tom je jeden z hlavních rozdílů oproti formalismu

Jan Mukařovský, Pražský lingvistický kroužek, v lingvistice funkčnost jazykových prostředků, funkční styly.

Claude Lévi-Strauss – strukturalistická analýza mytických příběhů

New criticism

Základy v Anglii, systematika v Americe, nejdůležitější směr americké literární teorie 20. stol., koncipován ve 30. a 40. letech.

Společně se strukturalismem dílocentrická teorie.

Není to literární škola s tak přísně vypracovanými a teoreticky odůvodněnými zásadami jako třeba strukturalismus

Na rozdíl od formalismu a strukturalismu, kde se pracuje s dichotomií praktického a básnického jazyka, nová kritika vychází z odlišnosti poezie a vědy. Referenčnost vědy a proti ní komunikativně neúčelná poezie, přiznává se jí zvláštní hodnota emocionálního jazyka. Jazyk vědy denotativní (co nejpřesnější vystižení sdělení), jazyk literatury konotativní (se sekundárními významy, tíhnoucí k polysémii). Víceznačnost, významová labilita básnických prostředků.

Pravdivost literárního díla spočívá ve vnitřní soudržnosti literárního díla a jeho psychologické přijatelnosti. Funkční nezastupitelnost literárního díla: báseň nejen podává sdělení poetičtěji, ale sama tuto nezaměnitelnou podobu sdělení umožňuje.

Menší zájem o lingvistiku, kritika Saussura. Poezie pojmána v rámci psychologického modelu tvorby, ve středu pozornosti tvůrčí osobnost, především její aspekty psychické, nikoliv psychosociální – bez důrazu na začlenění do společenského dění. Zaměření více na poezii než na prózu, v próze: problematika vypravěč

Víceznačnost (ambiguita, polysémie) je rozhodujícím kritériem estetické kvality textu René Wellek – Austin Warren, Teorie literatury – neoficiální teoretický manifest nové kritiky Základní principy:

1. koncentrace na text jako na objekt (dílocentrická škola), důležitá struktura textu, historický kontext je považován za málo důležitý, ale není zcela přehlížen jako ve strukturalismu. Odhlíží se do značné míry od zkušeností autora a subjektivních reakcí čtenáře
2. close reading, pečlivé čtení pátrající po všech významových odstínech a jazykových efektech textu
3. hledání víceznačnosti
4. zdůrazňování jednoty v různorodosti, svedení různorodých prvků dohromady a dosažení vyšší jednoty

Odhlíží od faktorů historicko-společenských, biografických, psychologických, omezuje se na otázky kontextu, víceznačnosti a významových posunů slov.

Proti kritickému impresionismu – kritické hodnocení musí vyjadřovat nikoliv individuální psychologický dojem, nýbrž objektivní soud.

Fenomenologická literární věda – literární dílo jako ryzí fakt vědomí

E. Husserl (†1939), M. Heidegger, J.-P. Sartre

Husserlova filozofie má za cíl: objasňovat vědomí člověka o sobě samém a o světě. Jejimi východisky jsou pojmy vědomí, zkušenost a prožitek.

Je založena na zpochybnění z názoru, že předměty existují ve vnějším světě nezávisle na nás a že naše poznatky o nich jsou víceméně spolehlivé. Čili je to zpochybněn tzv. zdravého rozumu. Husserl tvrdí, že nezávislou existencí čehokoliv si být jisti nemůžeme. Jediné, čím si můžeme být jistí a o čem můžeme jistotou hovořit, je to, jak se věci jeví našemu vědomí – nezávisle na tom, jestli jde o iluzi nebo ne. To, jak se věci jeví, je φαίνόμενον – věda o čistých fenoménech

Fenomenologická literární věda aplikuje fenomenologickou metodu na literární díla.

Je pro ni typické odhlížení od historického kontextu díla, autora, podmínek vzniku a čtenářské obce. Prostředkem k interpretaci textů je jejich soustředěné čtení, nezasažené jakýmkoli vlivem zvenčí, výhradní koncentrace na text (srov. novokritické close reading). Text: ztělesnění autorova vědomí: všechny stylistické a sémantické aspekty textu jsou chápány jako organické, bytostné součásti komplexního celku. Tím jednotícím prvkem, tedy tím, co dělá z textu komplexní celek, je autorova mysl. Ale abychom autorovu mysl poznali a pochopili, neodkazujeme k autorově biografii, nýbrž k aspektům autorova vědomí, které se projevují v textu. Ten, kdo chce dílo interpretovat, se zabývá výhradně textem samotným. Hledání „hlubinných struktur“ myslí – nalézají se v opětovně se vynořujících tématech a metaforice.

Literatura:

1. výraz autorova vědomí – ontologie (učení o bytí) díla
2. spouštěč aktů vnímání při procesu čtení – způsob existence díla v procesu konkretizace vnímatelem (čtenářem nebo interpretem) – pozn. recepční teorie – teorie, které se zabývají problematikou nikoliv autora, ani textu, ale čtenáře.
3. zobrazení zkušenostních struktur přirozeného světa

Ženevská škola – asi nejdůležitější literárněteoretická skupina vycházející z fenomenologie: koncentruje se na vztah autora a textu a do značné míry opomíjí kontext

Jiné směry: vztah textu a čtenáře

Otázka vztahu jazyka a čistého vědomí

Otázka, jak se v historii mění struktura vnímání a představ a jak se to dá poznat a popsat prostřednictvím uměleckých a literárních výtvorů.

Poststrukturalismus

Spíše skupina proudů než jeden homogenní proud.

Pro všechny tyto proudy je charakteristický návrat k saussurovské teorii znaku – opětovné přiblížení literární vědy a lingvistiky – to tvoří základ pro interdisciplinaritu, která je pro poststrukturalismus také typická.

(Vrchol v 80. letech)

A za třetí je typické sblížení s dalšími filozofickými a literárněvědnými směry, třeba s psychoanalýzou, feminismem...

Asi nejvýznamnějším směrem je **dekonstrukce** – klasický strukturalismus pracuje s binárními opozicemi (dvojice protikladů: muž – žena, centrální – periferní, přijatelné – nepřijatelné). Dekonstrukce (Jacques Derrida) tvrdí, že tyto opozice, a především kladení přísných hranic mezi ně, představují optiku typickou pro ideologie.

Snaha dekonstrukce: analyzovat texty tak, aby se opozice rozvolnily, ukázat, že první člen antiteze je vždy skrytě přítomen v druhém, ukázat, jak se opozice převrací a hrouť, jak vytlačují na okraj textu detaily, jež by se proti nim mohly obrátit a škodit jim.

Snaží se tedy analyzovat texty až do odhalení jejich skrytých potlačených předpokladů.

Psychoanalytická literární teorie

Vychází z učení S. Freuda a používá psychoanalýzu jako metodu interpretace.

Psychoanalytická literární věda se zaměřuje na:

obsah – výklad o nevědomé motivaci postav či o psychoanalytickém významu popisovaných předmětů či událostí

autora – snaží se o psychoanalýzu autora

Může se zaměřovat i na formální stavbu a čtenáře, ale většina: obsah a autor

Z teorií C. G. Junga a jeho hlubinné (analytické psychologie) vychází tzv. **archetypální kritika**

Jung předpokládá existenci tzv. kolektivního nevědomí, jehož součástí jsou tzv. archetypy – personifikované vzorce chápání skutečnosti a složky lidské osobnosti, symboly a obrazy, které jsou společné všem lidem (animus, anima, otec, matka, dítě, stín...). Může to být postava nebo situace (oidipovský komplex)

Archetypální kritika se pokouší v jednotlivých dílech či motivicky spřízněných textech najít a popsat tyto opakující se vzory jednání, typy a motivy, které jsou společné všem kulturám a historickým obdobím – jako archetypy kolektivního nevědomí

Velmi vhodná pro zkoumání archetypálních je jednak řecká mytologie (Jung, Kerényi), dále pohádky (Marie-Luisa von Franz), ale používá se samozřejmě i na literaturu jako takovou.

Feministická literární věda

Nejednotná teorie, spojování více proudů, jednotící myšlenka: kritika a revize mužského jednostranného náhledu na literaturu.

Počátek, spojení s politickým hnutím, 60. léta.

Zpočátku se teoretičky věnovaly analýze zobrazování žen v literárních dílech a kritice jejich stereotypního znázorňování. Dospěly ke zjištění, že díla literárního kánonu jsou převážně poznamenána mizogynií. Odtud vzniká další otázka: jak tato skutečnost ovlivňuje ženskou recepci těchto textů: dilema ženy-čtenářky, která při četbě mizogynicky orientované literatury je nucena přijímat mužskou optiku autora, a tím pádem přijímat méněcenné postavení.

Kritika a revize literárního kánonu, který je utvářen v duchu mužských hodnotových soudů.

Další oblast zájmu: role žen jako autorek

Řeší se otázka, zda je oprávněné budovat ženský literární kánon, zda by to přispělo k odstranění patriarchálních struktur – problém je v tom, že separatismus „ženských studií“ v podstatě stvrzuje etablovaný patriarchální řád

Různá specifika v různých zemích: v Americe se hodně drží textu a zavedených literárněvědných norem, franc. se zajímá o ženský způsob tvůrčího psaní, otázka historického a sociopolitického postavení žen je druhořadá
psychoanalytická, dekonstruktivistická větev